

УДК 930.253(477.52):316.75:364-4 «192/193» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-036

Ідеологічна складова у діяльності лікнепів Сумщини (друга половина 20-х – перша половина 30-х років ХХ ст.)

Л.І. Єпик, Н.М. Петренко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
kalima2009@rambler.ru

Ключові слова:

ліквідація неписьменності, лікнепи, лікпункти, комуністична ідеологія, ідеологічний чинник, підвищення кваліфікації.

У статті надається аналіз форм і методів ідеологічного впливу більшовицької влади на населення України через роботу лікнепів у другій половині 20-х-на початку 30-х рр. ХХ ст. На основі документів Державного архіву Сумської області автори узагальнюють досягнення кампанії лікнепу на початковому етапі її запровадження і наголошують на нерозривному зв'язку між навчанням населення регіону письменності і пропагуванням комуністичної ідеології. Наведено цитати із партійних документів, які свідчать про те, що із другої половини 20-х рр. ХХ ст., а особливо на початку 30-х рр. ХХ ст., більшовицька влада відкрито запроваджує комуністичну ідеологію у процес навчання лікнепів.

The ideological component in the activity of «Licneps» (the second half of the 20-ies - the first part of the 30-ies years of the 20th century)

L. Yepyk, N. Petrenko

A.S Makarenko Sumy State Pedagogical University

Key words:

a liquidation of the illiteracy, «licneps», «licpoints», communist ideology, ideological influence, an increasing of the qualification.

The article gives the analysis of the forms and methods of the ideological influence of the bolshevik power on the inhabitants of Ukraine in the second part of the 20-ies and at the beginning of the 30-ies years of the 20th century. The authors generalize the achievements of the «licnep's» campaign on the first stage of its establishment using as a base the documents of the State archives of Sumy region. They also stress on indissoluble connection between the education of district's inhabitants and propagandizing of the communist ideology. There are some quotations from the party's documents which testify that since the second part of the 20-ies years and especially at the beginning of the 30 – ies years of the 20th century the bolshevik power forces the communist ideals upon the «licnep's» students rather openly. It is reflected in the programs for teaching Ukrainian, History, Geography and other subjects, the examples for improving of the received knowledge, etc., and in the teachers' reports. The teachers of «licnep» are also prepared ideologically on the special courses for increasing their qualification. The authors of the article stress that intensifying the ideological influence in the activity of «licnep» is in fact up to the first part of the 30-ies years. In the further period of time the work of «licneps», the work for the least-educated people and other new-opened educational establishments was done using the program which was successfully tested. Therefore all the ordering documents addressed to the local educational departments contained the information that the liquidation of the illiteracy is the highest political point and gives the opportunity to force the rate of social construction.

У розбудові України як незалежної демократичної держави одне з найголовніших місць належить питанню про державну мову. Питання мови було актуальним завжди, адже так сталося історично і географічно, що територія України знаходиться між двома «світами» – Західним та Східним, які мали широкий вплив на розвиток та

культуру населення. Єдиною можливістю ідентифікувати себе серед безлічі національностей на рідній землі для українців була мова та культура.

Проте, навіть знаючи рідну мову, не кожна людина є письменною. Тому на різних етапах історичного розвитку суспільства одним із актуальних залишалося питання письменності населення.

ня. Адже письменність (грамотність) визнана не тільки одним із фундаментальних прав людини і основою будь-якого навчання, а й потужним засобом підвищення рівня життя населення.

На сьогоднішній день питання грамотності населення не втратило своєї актуальності, хоча у дечому змінюються акценти даної проблеми. Перед сучасним світом постає завдання зробити людину медіаграмотною, навчити її аналізувати отриману інформацію та критично її оцінювати. Варто окремо наголосити, що мова – не тільки єдиний ідентифікатор національної приналежності, а й унікальний засіб ідеологічного впливу. Тому, в контексті нинішньої інформаційної війни, яку веде Україна, знання рідної мови стає не тільки культурним, а й політичним питанням. Виходячи із цього варто узагальнити і переоцінити історичний досвід, досягнення та наслідки кампанії з ліквідації неписьменності, яка відбувалася в Україні протягом 20-30-х років ХХ ст.

Різні аспекти кампанії із ліквідації неписьменності в Україні, як-от форми організації діяльності лікнепів, методи викладання на курсах, юридичну базу організації лікнепів та інше досліджували Тимчук Л.[1], Липинський В.[2], Борисов В.[3], Свистович С.[4], Гололобов В.[5], Кульчицький С.[6], Молоткіна В.[7], Розовик О.[8] Загальній характеристиці ідеологічного тиску на систему лікнепів присвятили свої наукові розвідки Козир В.[9] та Мотуз В.[10] Діяльність лікнепів на Сумщині досліджувала Єпик Л.[11, 12] Тим не менше, конкретні методи і засоби, що застосовувалися в роботі лікнепів для пропагування, більш того, нав'язування комуністичної ідеології, вимагають прискіпливого неупередженого аналізу.

Мета статті - на основі документів Державного архіву Сумської області проаналізувати та узагальнити форми і методи ідеологічного впливу під час навчального процесу на курсах лікнепу у другій половині 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст.

Після завершення громадянської війни і приходу до влади більшовиків, зі створенням Радянського Союзу змінилися умови і напрями розвитку культури загалом в СРСР, а також в Україні. З метою зміцнення контролю над національними республіками, поширення впливу на населення та, враховуючи досягнення попередніх урядів у національно-культурній галузі, наприклад УЦР, більшовицька партія проголосила політику коренізації (українізації), за якою до партії залучалися місцеві жителі, рідними мовами друкуються газети і журнали, ділові ж папери ведуться українською.

Політику радянської влади в галузі культури офіційно в той період називали «культурною

революцією». За короткий час планувалося ліквідувати неписьменність; створити систему народної освіти; сформувати кадри нової інтелігенції; перетворити літературу, мистецтво, гуманітарні науки на інструмент ідеологічного впливу на маси; використати наукові досягнення для соціалістичного будівництва [13, с. 13].

Розвиток усієї країни, як економічний так і культурний, гальмувала загальна неписьменність. Тому після жовтневого перевороту 1917 р., поряд з військовим фронтом і фронтом боротьби з господарською розрухою, з'явився третій – культурний, першочерговим завданням якого постала боротьба з неписьменністю населення [14, с. 8].

На той час перед керівництвом постало завдання організувати і провести у життя суспільні зміни згідно з комуністичним вченням. Для того, щоб втілити у життя нову ідеологічні принципи, їх необхідно було поширити серед населення. Заважала реалізації цього завдання практично тотальна неписьменність населення [15, с. 97].

Більшовицька влада ставила перед собою по-справжньому амбітні завдання. Спочатку держава поставила за мету ліквідувати неписьменність серед найбільш продуктивної частини суспільства – громадян віком до 35 років. Таку кількість навчити грамоті одразу було неможливо, тому в 1923р. приймалося рішення охопити навчанням найбільш «передові групи» ВУЦВК у свою чергу встановив два терміни лікнепу: для членів сільрад, профспілок, комнезамів – до 1 травня 1925 р., а для решти працездатних – до 7 листопада 1927 р. [16, с. 34].

Встановлення різних термінів для окремих категорій населення мало також і політичну підставу, оскільки залучення до навчання, в першу чергу, сільського активу й бідноти було наочним втіленням класового підходу до культурно-освітньої роботи на селі. Як бачимо, на такий важливий політичний і економічний захід як лікнеп відводилось не більше чотирьох років.

Уже самі по собі закладені владою темпи передбачали вкрай напружену роботу й неминуче адміністрування, приписи, бажання обігнати своїх суперників по змаганням, що вкрай негативно позначалось на ході ліквідації неписьменності [17, с. 165].

Як зазначалося, влада з поширенням грамотності населення хотіла поширити і власну ідеологію комунізму. Ліквідація неписьменності в Радянському Союзі спочатку переслідувала двояку мету. З одного боку, більшовики слідували загальним поданням про необхідність грамоти та ідеалу створення повноцінної особистості, з іншого – по-

ставивши перед собою завдання індустріалізації, країна потребувала більш грамотного працівника. Але цей працівник міг повністю відповідати запитам нової влади лише в тому випадку, якщо разом зі знаннями він освоїть і передову ідеологію.

Кампанія по боротьбі з неписьменністю не припускала жорсткого поділу між власне навчанням і політичним вихованням (пропагандою). На цьому наголошувалося в офіційних документах як щось само собою зрозуміло [18].

Специфікою радянського підходу було не само по собі поєднання освіти із вирішенням ідеологічних та виховних завдань, а те, що робилося це абсолютно відкрито і усвідомлено.

Проводячи аналіз архівних джерел можна прослідкувати деяку тенденцію посилення ідеологічного чинника в компанії з ліквідації неписьменності. Так, вже назва першого декрету народних комісарів 1918 р. «Про мобілізацію грамотних і організацію пропаганди радянського ладу», присвяченого боротьбі з неписьменністю, містить обидві складові радянського просвітницького проекту. У третьому пункті цього декрету місцевим органам радянської влади наказувалося «оповістити населення шляхом оголошень, мітингів і сходів про організацію цих читань і пояснити населенню всю необхідність для нього знайомства з загальним укладом революційної Росії, поточною політикою і законодавством центральних і місцевих властей, без знайомства з яким громадяни позбавлені будь-якої можливості брати участь у великій будівельній роботі трудового населення Росії...» [19].

В наступні роки радянська влада, видаючи циркулярні листи, накази все менше і менше приховує основну мету компанії лікнепу – навчання ідеології комунізму. Так, у Циркулярному листі «Ликвидация неграмотности в красной армии», надісланому до Роменської окрполітпросвіти у 1922 р. зустрічаємо поради щодо принципів побудування програми лікпунктів. «2-я Всероссийская Конференция методистов-практиков по ликвидации неграмотности постановила: 1/ Работа на Ликпункте имеет целью не только обучить технике чтения и письма, пробудить интерес к знанию вообще, но и классовое самосознание в строительстве Советской России...» [20, арк. 75].

Також у таких циркулярних листах та розпорядженнях з року в рік надходять поради щодо приблизних тем занять, бесід з учнями. Звісно, ці теми напряму стосувалися питань радянського будівництва. Зокрема, в тому ж циркулярному листі від 1922 р. знаходимо такі пропонувані теми бесід: Власть рабочих и крестьян; Хозяй-

ская разруха и ее причины. Гражданская война; Революция как освобождение от экономического рабства; Советское государство как переход к коммунистическому обществу [21, арк. 75 зв.].

Відомо, що в перші місяці проведення кампанії до навчання неписьменного та малописьменного населення залучалися вчителі-спеціалісти, студенти педагогічних училищ, випускники педкурсів та активісти, які вміли читати й писати і самі виявили ініціативу навчати. Безумовно, радянська влада розуміла, що починати поширення ідеології комуністичної партії треба з тих, хто навчатиме. Тому ліквідаторів, як тоді називали вчителів лікнепу, направляли на курси та семінари перепідготовки.

Згідно архівних документів такі семінари були різними за тривалістю – від декількох днів до одного місяця. З цього розуміємо, що і напрями підготовки на семінарах з різною тривалістю були відмінними. Проте, мета семінарів була однаковою – «підготувати окрінспекторів по ліквідації неписьменності, завідуючих кабінетами ліквідаторів, викладачів шкіл т.д.» для активної діяльності на лікпунктах [22, арк. 164].

Більшість занять на таких курсах та семінарах були політично заангажованими, бо, як вже зазначалося, головною метою кампанія з ліквідації неписьменності стало навчання населення політичній грамоті. Наприклад, в програмі семінару для ліквідаторів неписьменності, що відбувся 3 травня 1924 р. в місті Києві зустрічаємо наступні назви та теми занять: «Історія України в світі марксизму; Політграмота ліквідатора; Лікнеп в системі політосвіти; Політграмота на лікпункті; Політграмота в школі малописьменних; Агітація за лікнеп» [23, арк. 166].

Під час проведення районних, обласних курсів та семінарів вчителям-ліквідаторам надавалися поради щодо проведення занять, за якими вчителі склали навчальні плани. Також, серед великого масиву архівних документів зустрічаємо докладну Інструкцію про роботу на лікпунктах неписьменності [24, арк. 24]. Окрім питань, що стосуються терміну навчання, кількості учнів у групах, місця занять в цій Інструкції вказується також, яку документацію повинен вести вчитель лікпункту. Зокрема згадується і про робочий щоденник навчання, що має відповідати певній формі.

Такий щоденник зустрічаємо в масиві документів по Роменській окрузі за 1925 р. [25, арк. 1-14]. Проведений аналіз дає можливість визначити, що даний документ – робочий щоденник вчительки лікпункту хутора Романиха Лохвицького району (нині Полтавська область). Щоденник складено за формою, що вимагалася в програмових докумен-

тах. Власне, саме завдяки цьому документу можна прослідкувати теми, які вивчали учні лікпункту.

Після аналізу стало зрозуміло, що саме партійні гасла слугували розділами навчальних підручників, зокрема абетки, та темами для обговорень. Зокрема, найчастіше зустрічаються такі: «Де пани там і раби», «Нема ярма – ми здобули ради», «Де спілки там сила», «Хай живе єднання робітників та селян», «Жовтнева революція та перемога з боку пролетаріату», «Фабрики і заводи у робітників та селян», «Релігія – дурман народу» [26, арк. 8].

Учні вчилися читати і писати ці фрази, виокремлювали літери, складали нові слова, вчилися рахувати кількість літер у лозунгах партії. На початку кожного заняття учні повторювали попередньо вивчені теми і вдосконалювали свої знання, висловлювали свої думки з даної теми.

Також на заняттях обговорювалися «ворони Радянської Республіки» – пани, поміщики, попи-нероби і т.і. [27, арк. 13]. Тож, як бачимо, насадження партійної ідеології, навчання політичній грамоті з року в рік відбувалося ще більш відкрито і без усіляких приховувань.

З кінця 20-х років програмові документи для організації кампанії з ліквідації неписьменності видаються українською мовою, адже політика українізації набирає обертів. Навчання в пунктах ліквідації неписьменності відбувається рідною мовою, учні вчать читати на віршах українських поетів, переписують їх. Зокрема в тому ж щоденнику навчальної роботи вчительки лікнепу хутора Романиха зустрічається одна з тем «Вставайте, кайдани порвіте, вражою злою кров'ю волю окропіте» [28, арк. 10 зв.]. Принагідно зауважимо, що поезію Т. Шевченка використовували і для навчання у лікнепах, і на курсах українізації, із езуїтською жорстокістю вилучивши із неї всю «українськість», залишивши тільки «класову складову» [29, с.87]

Посилення ідеологічного тиску в діяльності

лікнепів відбувається до першої половини 30-х років. В подальший період робота лікпунктів, шкіл для малописьменних та інших навчальних закладів, що відкривалися велася за вже успішно випробуваною програмою. Однак в усіх розпорядчих документах, що направлялися до округових відділів освіти продовжувало зазначатись, що «ліквідація неписьменності набирає надзвичайної політичної ваги й розв'язує можливість посилення темпу соціалістичного будівництва».

Як бачимо, специфіка радянської кампанії по боротьбі з неписьменністю в 1920-1930 рр. полягає не тільки в її масштабах і темпах, але і в тому, наскільки вона була культурно, ідеологічно і психологічно пов'язана із загальним характером і спрямованістю змін, що відбувалися в тогочасному суспільстві [30, с. 36].

Ідеологи кампанії по боротьбі з неписьменністю, її організатори і практики формулювали свої завдання широко і масштабно. «Тільки чіткою настановою всередині партії того, що культурна революція – революція, а отже, перш за все рух мас, ми зможемо по-революційному привести в рух махові колеса радянської громадськості через приводні ремені партії до неї, – писав один з ідеологів кампанії, Г. І. Бройдо, в 1929 р. – Тільки за цих умов ми зможемо перетворити ліквідацію неписьменності в основну ланку культурної революції, взявшись за яку ми витягнемо весь ланцюг культурної революції, яка є свідомим рухом вперед по шляху соціалістичного будівництва десятків мільйонів» [31].

Таким чином, методи і форми ліквідації неписьменності і малописьменності поступово стали чітко продуманою програмою соціально-культурної політики радянської держави – це і робота задля підвищення загального культурного рівня населення, і, одночасно, реалізація одного із пріоритетних напрямків діяльності партії і Радянського уряду - насадження більшовицької ідеології.

Джерела та література

- 1.Тимчук Л.І.Освіта дорослих у навчальних закладах системи ліквідації неписьменності в Україні (20-30-і роки ХХ століття). [Електронний ресурс]/ Л.І. Тимчук // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(24), Issue: 48, 2015 www.seanewdim.com. – Режим доступу до журналу: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/tymchuk_l.i._education_of_adults_in_educational_establishments_of_the_system_of_liquidation_of_illiteracy_in_ukraine_20-30th_of_century.pdf (останній перегляд 18.10.2017).
- 2.Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки / В.В. Липинський.- Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000.- 248 с.
3. Борисов В.Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 р.: дисертація канд. іст. наук: спец. 07.00.01- історія України / В.Л. Борисов. - Дніпропетровськ, 2003. - 190 арк.
- 4.Свистович С.М. Діяльність громадсько-освітніх об'єднань України (1920 - початок 1930-х рр.). [Електронний ресурс] /С.М.Свистович // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2013, вип. XXXVI. - Режим доступу до журналу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/36/svistovich.pdf

5. Гололобов В. М. Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках : дисертація канд. іст. наук : 07.00.01-історія України / В.М. Гололобов. – Харків, 1998. – 179 с.
6. Кульчицький С. Національна політика більшовиків під час створення комуністичного ладу / С. Кульчицький // Проблеми історії України : Факти, судження, пошуки : Міжвідомчий збірник наукових праць. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 13. – С. 3–56.
7. Молоткіна В.Н. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929 рр.) : дисертація канд. істор. наук : 07.00.01-історія України / В.Н.Молоткіна. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 198 с.
8. Розовик О. Робота державних органів влади і громадських організацій УСРР з ліквідації неписьменності серед жіночого населення республіки у 1920-х роках / О. Розовик // Волинські історичні записки. – 2011. – Т. 6. – С. 164–168.
9. Козир В. В. Ідеологічний вимір феномену лікнепу в Україні у 20-30-і рр. ХХ ст. / В. В. Козир // Наукові праці історичного факультету Запорізького університету [редкол. : Ф. Г. Турченко та ін.]. – Запоріжжя, 2014. – Випуск XXXIX. – С. 97–101.
10. Мотуз В. Політика Радянської влади щодо освітньої сфери як засіб комуністичного виховання українського селянства (1920–1930-ті рр.) [Електронний ресурс] / В. Мотуз. – Режим доступу : <http://intkonf.org/motuz-vk-politika-radyanskoji-vladi-schodo-osvitnoyi-sferi-yak-zasib-komunistichnogo-vihovannya-ukrayinskogo-selyanstva-1920-1930-ti-rr/> (останній перегляд 18.10.2017).
11. Єпик Л.І. Реалізація мовних прав населення Сумщини на початковому етапі кампанії з ліквідації неписьменності (1921- 1923 рр.) /Л.І.Єпик // Сумська старовина, 2015. - №XLVI.- С.106-112.
12. Єпик Л.І. Кадрове та матеріальне забезпечення курсів лікнепу на Сумщині у 20-і рр. ХХ ст./ Л.І.Єпик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. –Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – Вип. 46, С.126-129.
13. Гололобов В. М. Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках : дисертація канд. іст. наук : 07.00.01-історія України / В.М. Гололобов. – Харків, 1998. – 179 с.
14. Кульчицький С. Національна політика більшовиків під час створення комуністичного ладу / С. Кульчицький // Проблеми історії України : Факти, судження, пошуки : Міжвідомчий збірник наукових праць. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 13. – С. 3–56.
15. Козир В. В. Ідеологічний вимір феномену лікнепу в Україні у 20-30-і рр. ХХ ст. / В. В. Козир // Наукові праці історичного факультету Запорізького університету [редкол. : Ф. Г. Турченко та ін.]. – Запоріжжя, 2014. – Випуск XXXIX. – С. 97–101.
16. Молоткіна В.Н. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929 рр.) : дисертація канд. істор. наук : 07.00.01-історія України / В.Н.Молоткіна. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 198 с.
17. Розовик О. Робота державних органів влади і громадських організацій УСРР з ліквідації неписьменності серед жіночого населення республіки у 1920-х роках / О. Розовик // Волинські історичні записки. – 2011. – Т. 6. – С. 164–168.
18. Мотуз В. Політика Радянської влади щодо освітньої сфери як засіб комуністичного виховання українського селянства (1920–1930-ті рр.) [Електронний ресурс] / В. Мотуз. – Режим доступу : <http://intkonf.org/motuz-vk-politika-radyanskoji-vladi-schodo-osvitnoyi-sferi-yak-zasib-komunistichnogo-vihovannya-ukrayinskogo-selyanstva-1920-1930-ti-rr/> (останній перегляд 18.10.2017)
19. Декрет Совета народных комиссаров «О мобилизации грамотных и организации пропаганды советского строя» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://istmat.info/node/31995>
20. ДАСО. – Ф. Р-5601. – Оп. 1. – Спр. 55. – 101 арк.
21. ДАСО. – Ф. Р-5601. – Оп. 1. – Спр. 55. – 101 арк.
22. ДАСО. – Ф. Р-4563. – Оп. 1. – Спр. 964. – 383 арк.
23. ДАСО. – Ф. Р-4563. – Оп. 1. – Спр. 964. – 383 арк.
24. ДАСО. – Ф. Р-4563. – Оп. 3. – Спр. 4. – 137 арк.
25. ДАСО. – Ф. Р-5601. – Оп. 1. – Спр. 708. – 14 арк.
26. ДАСО. – Ф. Р-5601. – Оп. 1. – Спр. 708. – 14 арк.
27. ДАСО. – Ф. Р-5601. – Оп. 1. – Спр. 708. – 14 арк.
28. ДАСО. – Ф. Р-5601. – Оп. 1. – Спр. 708. – 14 арк.
29. Єпик Л.І. Викладання української літератури на курсах українознавства на Сумщині (сер. 20-х рр. ХХ ст.) / Л.І. Єпик // II Міжнародна наукова конференція «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації», 24-25 березня 2016р., Суми.-С.86-88.
30. Куманев В. А. Социализм и всенародная грамотность. Ликвидация массовой неграмотности в СССР / В.А Куманев. – М. : Наука, 1987. – 382с.
31. Бройдо Г. В атаку против неграмотности и бескультурия / Г. Бройдо. – М. : Центральный совет общества «Долой неграмотность» ; Гос.изд-во, 1929. – [Електронний ресурс] /Г.Бройдо – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskiy-prosvetitel'skiy-proekt-likvidatsiya-negramotnosti-sredi-vzroslyh-v-1920-1930-e-gody> (останній перегляд 18.10.2017)